

„Gyermekkori mulatságok” Gyermekvilág Komáromban a 19. század közepén

CSISZÁR ATTILA

A gyermekvilág egy köztünk élő kis társadalmi réteg, amelynek közösségi életét a játék törvényei szabályozzák. A játék mozgató ereje a felnőtt életre való készülődés a testi és szellemi adottságok folytonos gyakorlásával. A gyermekjátékok szervezett gyűjtése Magyarországon a 19. század végén kezdődött el. 1883-ban Kiss Áron pedagógiai munkásságáról ismert tanítóképző intézeti tanár indítványozta, hogy a tanítók közreműködésével az egész ország területéről gyűjtsék össze a népi játékokat. Az 1885-ben megindult munka eredményeképpen két év alatt 200 tanító tetemes anyagot gyűjtött össze, amelyből Kiss Áron összeállította magyar népi játékgyűjteményét (Kiss 1891). Későbbi követői, Lajos Árpád és Gönczi Ferenc szintén pedagógusok voltak, akik a népi játékok pedagógiai, gyakorlati hasznosságát tartották szem előtt. Nem célokom, hogy e helyen kutatástörténeti áttekintést adjak, de meg kell említenem Bakos József főiskolai tanár nevét, aki a Komáromtól északra elterülő néprajzi tájunk, a Mátyusföld gyermekjátékait gyűjtötte össze (Bakos 1953). Ez a gyűjtemény szomorú sorsra jutott. Megjelenése után (politikai okokból) nyomban bezúzták, mindössze néhány példány maradt belőle (Ujváry 1995, 7–9).

A néprajzi gyűjtések mellett talán kisebb számú, ám nem kevésbé becses anyagot tartalmaznak a parasztemberek, és a paraszti sorban élő kisnemesek önéletírásai, memoárjai. E krónikák, írásba foglalt önvallomások keletkezésének többféle indítéka lehet. Sokszor a példaadás, a tanítás a vezérfonaluk, hogy az újabb generációk számára tanulsággal szolgáljanak, máskor a panasz vezérli a szerző tollát, esetleg – és ez a legritkább – az írás gyönyörűsége serkenti arra a szerzőt, hogy ily módon örökítse meg élete arra érdemesnek tartott eseményeit (Küllös 1988, 259).

Dávidházy István, a Soproni Helytörténészek Baráti Körének tagja hívta fel figyelmemet dédapja, Kacz Lajos, néhai komáromi főjegyző emlékiratára.¹ A kézirat születéséről írója a bevezetőben a következőképpen vall: „Többször gondoltam rá, hogy megírom visszaemlékezéseimet azokról a dolgokról, a melyeket az idő még nem törölt le emlékezetem táblájáról. Bele kezdeni azonban egyre késlekedtem. Úgy gondoltam, hogy talán nem is érdemes leírni visszaemlékezéseimet, hiszen az én életem folyása olyan szürke, olyan sima és egyenletes volt, melynek alig volt egy-két kiemelkedő mozzanata, talán nem is lesz semmi abban, a mit papírra vetni érdemes. (...) Csak a magam számára idézem fel a múltat, hogy abba vissza tekintve mintegy újból átéljem a lefolyt eseményeket.” A kéz-

1 Dávidházy István a család tulajdonában levő kézirat egy másolati példányát volt szíves rendelkezésemre bocsátani, amiért ez úton fejezem ki köszönetemet.

irat szövegébe ágyazott élménytörténetek, anekdoták, visszaemlékezések nagyjából gyermek- és fiatalkori emlékeiből táplálkoznak. „Gyermekkori multságok” címet viselő fejezete a komáromi gyerekek 19. század közepi világába enged bepillantást.

A szerző 1844-ben született Komáromban, Kacz István és Tassy Teréz házasságából. „Mint hogy ez idő tájban Kossuth Lajos híre-neve betöltötte az egész országot, a fiú gyermekeket szelvényben többnyire Lajosra keresztelték. Így nyertem én is a keresztségben Lajos nevet.” – írja emlékiratában. Gyermekkorát a reformkori Komáromban, anyai nagypapja, nemes Tassy Sándor házában töltötte. „A ház akkor még mint a legtöbb ház a városban, nádfedélű volt. A tágas konyhából nyílt a két szoba, balra az első, jobbra a hátulsó. (Akkor még úgy mondták: első ház, hátulsó ház) A konyhában a nyitott kémény alatt volt a nagy tűzhely, alatta a kenyérsütésre berendezett kemence. A konyha előterében volt a polcz, melyen a konyha-edények voltak elhelyezve, a falakat színesre festett tányérok és tálak ékesítették. A polczról a fazekakat úgynevezett fazékszedő bottal emelték le, a mely szintén hozzá tartozott a konyha felszereléshez és rendszerint a konyhaszekrény mellett a sarokban állt. A konyha előtt volt az úgynevezett gádor melynek födele felfogta az esőt és arra szolgált, hogy mikor kilép az ember a konyhából, ne jusson mindjárt a szabad ég alá. A gádor mellett jobbra állt egy kőasztal, egy vastag tönkre helyezett malomkő.”

A Kacz család az 1890-es években. Középen Kacz Lajos és felesége, született Kiss Jozefa, balra Kacz Endre, jobbra Dávidházy Jánosné, született Kacz Ilona.

A hagyományos paraszti, és az ahhoz sokban hasonló kisnemesi életrendben ismeretlen volt a gyermek számára készen, boltban vett játék. „Kis gyermekkoromban – írja első emlékei közt – nem volt játékszerem, csak egy játékszerre emlékszem, egy nádparipára, de ezt se úgy vették nekem, hanem valaki állítólag a kertünkbe bedobta, így került én hozzám; bőrrel volt behúzva és serénye és farka fehér szőrből volt. Szinte félve nyultam e drágalatos paripához és nagy kevélyen lovagoltam rajta.” Játékszerait a többi gyerekhez hasonlóan maga készítette, vagy szerezte be. 1849. tavaszán az osztrák seregek körülrárták, és ostrom alá fogták a várost. „Tera néném, akkor már 9 éves lány talyigát tolt a Gulyácsi öregszülétől haza mi hozzánk, én is vele jöttem és a talyiga nyelét fogtam. Mikor a Rozáliatéri mészárszék előtt, a hol most a Mészáros Pál vendéglője van, haladtunk, valaki ránk kiáltott: »Kis gyerekek szaladjatok, mert a bomba mindjárt lecsap!« Abban a szempillantásban – mielőtt nekünk eszünkbe juthatott volna szaladni – le is csapott tőlünk néhány lépésre, reánk szórva a feltúrt földet. Többre aztán nem emlékszem, csak azt tudom, hogy később a lehullott és szétpattant bombadaraboknak nagy hasznát vettem, mert ezek a bombadarabok kitűnő tárgyai voltak a Herschli bácsival folytatott csere forgalomnak, adott érték fahuszárt, a lófark helyén füttyülővel, csigát, szép fényes rézgyűrűt, krumpli cukrot, szentjános kenyeret stb.”

1851–1861-ig a komáromi elemi iskola padjait koptatta, majd szülei német szót tanulni cseregyerekként Pozsonyba küldték. Tanulmányait ez idő alatt az evangélikus líceumban folytatta. 1861-ben került a pápai református gimnáziumba. A gondtalan középiskolai diákévek után a pesti teológia, aztán a jogtudományi stúdiumok következtek, majd tanulmányait Prágában, Utrechtben és Londonban folytatta. Édesanyja hívására, ígéretesen induló teológiai pályáját elhagyva, hazatért Komáromba. A több nyelven beszélő ifjút a város elhalmozta tisztségekkel. 1875-től egy évig aljegyzőként tevékenykedett, majd 1876. május 23-i részleges tisztújítás alkalmával a város főjegyzőjévé választották. „Kacz Lajos neve díszre volt a városnak...” – írta róla a helyi sajtó 1921-ben bekövetkezett halálakor. „A haláleset hírére a város középületeire, iskoláira, a ref. templomra, a Népbank, a Komáromvidéki Hitelbank épületére, a kulturpalotára, a Kaszinó Egylet helyiségeinek ormára kitűzték a gyászlobogót és városszerte mély megilletődéssel fogadták a gyászese-ményt” (Komáromi *Lapok* 1921. december 17).

A helytörténetírás és a néprajztudomány számára egyaránt becses emlékiratát 1914-ben fejezte be. A több száz oldalnyi kézirat gyermekjátékokról szóló fejezetét az alábbiakban betűhíven közlöm. Az eredeti szövegben aláhúzással kiemelt szavakat, kifejezéseket dőlt betűvel jelöltem.

Gyermekkori mulatságok

Fentebb már említettem, hogy testi fejlődésemlben visszamaradt gyenge fiu voltam. Ezt sajnos éreztem mindig valahányszor erőpróbaról volt szó. Én nem vettem részt soha semmiféle virtuskodásban, nem birkóztam soha senkivel. Gyengeségem érzetében gondosan kerültem minden összeütközést és inkább én engedtem és kitértem a mikor dulakodásra kerülhetett volna a sor. Ugy emlékszem, hogy senkivel sem pajtáskodtam, de azért engem nem bántott senki, és visszahuzódásomért sem gonyolt senki. Hiszen az én gyermekkorom olyan örömtelen volt, a küzdelemteljes életet olyan korán meg kellett ismer-nem. Mikor mások játszottak, nekem nehéz munkát kellett végez-nem: mikor más gyermek még jó izüen aludt, nekem már talpon kellett lennem, hogy édes anyám intésére nővéremmel együtt kerti munkára menjünk. De azért soha sem panaszkodtam, mert néha-

néha a gyerekseregbe én is elvegyülhettem és megismerhettem azon kornak gyerekjátékait és azokban többször, leginkább az iskola udvaron és vasárnap délután a mi utcánkban részt is vehettem. Mindazon játékokban, a hol csupán az ügyesség döntött, ha vezérszerpet nem játszottam is, de kiváló voltam és sokszor győztem.

Legkedvesebb multságunk volt a *lapdajáték*. Sokféle nemei közül legkiválóbb volt a *langa*. (longa meta) Két párt játszott. Először *elegáltak*,² vagyis mind a két párt megválasztotta a maga embereit, azután a szerencse döntötte el, hogy melyik párt üti a lapdát, a másik párt pedig a lapda fogásra felállította a maga embereit, egyet az első métára (ennek ügyes dobónak kellett lenni) egyet az utolsó métára, a többiek pedig oldalt álltak; egy közülök a lapdát feladta. (ez volt az adogató) Azután kimérték a métát, a melyen végig kellett futni. A játék úgy kezdődött, hogy a bent lévő párt emberei az adogató által feladott lapdát egymásutáni sorban elütötték. Ha a lapda elütése úgy sikerült, hogy a messze repült lapdát az oldalt állók nem tudták elég gyorsan felkapni és az első métásnak kezére adni, akkor azok, a kik már ütöttek, gyors iramlással kifutottak a méta végéig; ha pedig már előzőleg itt voltak, az alatt befutottak az ütő helyre. Ha már minden ütő elfogyott, a legutolsóira került a sor. Ez volt a *variátor*, ennek már háromszori ütés dukált, erre a legjobb lapdaütőt szokták mindig kiszemelni. A három ütés közül egy rendesen szokott úgy sikerülni, hogy a messze ütött lapda megkerülése alatt a méta végén állók befuthattak. Ha azonban az oldalt állók ügyeskedtek és a lapdát gyorsan az első métás kezéhez adták, ez a futó fiuk közül egyet megdobott. Mihelyt ez megtörtént és mindenki elismerte a sikerült dobást, a pártok helyet cseréltek, a kik eddig bent voltak és ütöttek, azok most már kimennek és amazoknak a helyét el foglalják. Persze a kit megdobtak, azt ügyetlenségeért a saját pártja korholta, a miért ez le akarta tagadni, hogy a lapda őt érintette volna. Sokszor heves összeszólalkozás lett belőle, a mi néha – mikor egyik fél sem akart engedni – a játéknak is véget vetett. Ez a játék kiválóan hasznos volt, mert az ügyességet nagyon fejlesztette, a futásban való gyakorlás pedig a mellizmokat és a tüdőt erősítette.

Egy másik fajtája volt a lapdajátéknak a *sugós róta*.³ Ennél a játéknál szintén két párt volt. Meghúztak egy nagy kört és pénzfeldobással (fej-e vagy fül) döntötték el, melyik párt megy be a körbe. A másik párt félre ment és súgva megegyezett abban, kinek adják át a lapdát. Mikor ez megtörtént, a sugó fél emberei megjelentek a kör előtt, ezek tudták, hogy kinél van a lapda, s mialatt a kört körül tánczolták, mindig arra figyeltek, a kinél a lapda volt, mert ez a kedvező pillanatban egyet a körben állók közül megdobott. Ez hirtelen felkapta a lapdát és a futásnak eredt gyerekek felé dobta. Ha sikerült neki valakit eltalálni, akkor az az egy kidült, de kidült akkor is ha a kezébe adott lapdával a körben állók közül senkit nem talált. Ennek a játéknak az ingere abban állt, hogy a körben állók soha nem tudhatták kinél van a lapda, és hogy kitől kell óvakodni; némelyek olyan mozdulatokat tettek, mintha a lapda náluk lett volna, ettől tartva, a kör másik felére futottak, talán épen annak a közelébe, a kinél a lapda volt, úgy hogy ez igen kényelmesen vehette célba azt, a kit akart. Ez igen multságos játék volt.

De nem volt kevésbé multságos az ugynevezett *lukba gurítás* sem. Ez úgy ment, hogy annyi kerek lukat vájtak egy vonalba egymásután, a hány játékos volt. Akkor befogták egynek a szemét és kérdezték tőle: „kié mié légyen ez a lik, lik, luk”? Az utolsó szónál

2 A latin eligo (kiválaszt) szóból.

3 A latin rota (kerék, körforgás) szóból.

a kérdező a lába hegyével rámutatott egy lyukra. Mire a kérdezett a játszó társak közül megnevezett egyet. A jelzett lyuk tehát azé lett. Így osztották ki a többi lyukat is. Mikor az elosztás megtörtént, az, akinek az első lyuk jutott, a lapdát meghatározott távolságról a lyukak felé gurította. A kinek a lyukába a lapda begurult, az hirtelen oda ugrott, míg a többiek futásnak eredtek, felkapta a lyukból a lapdát és az iramodók felé hajította. Ha talált, annak a lyukába a kit eltalált, egy kavicsot tettek. Minden fiu egymás után háromszor gurított és így mindenkire rákerült a sor. Az lett persze a nyertes, a kinek a lyukában legkevesebb kavics volt.

Legegyszerűbb fajtája volt a lapdajátéknak a *kapós*. Valaki a lapdát felütötte magasra, a kint állók az elütött lapda felé szaladtak, a kinek sikerült a levegőben elkapni, az ment be ütni, és így tovább.

Ma már ezen test edző játékok jó formán kimentek a divatból, csak elvétve lehet még lapdázó gyerekeket látni. Nekünk pedig ez volt a főmulatság. A lapdát magunk csináltuk posztóból vagy bőrből, a belsejét kitömtük kócczal. Egy lapda 8 gerezdből állt. Én czirklevel⁴ kirajzoltam a szabályos gerezdet, így azok a lapdák, a miket én csináltam, tökéletes gömb alakúak voltak. Az elkészített lapdát rendszerint bekötöttük spárgával, hogy tartósabb legyen; de még azért is, hogy jó kemény legyen, hogy a kit meg dobna vele, el ne tagadhassa.

A *pilinczk*. A gyerekek ezt ma is játsszák, de nem egészen úgy mint mi. Nálunk a fő dolog volt a két első ütésre a pilinczket minél messzebb ütni, mikor harmadszor ugrattuk, az volt a vicez, hogy kettőztessük, vagy hármaztassuk a levegőben a pilinczket, mert így hatványozottan számlálhattuk a lépéseket. A ki hamarabb kicsinálta az ezeret, annak joga volt a másikat sántikáltatni olyan messziről, a milyen messzire a pilinczket elütötte.

A *csülök*. Egy körül belül 20 czm magas és 10 czm átmérőjű hengeralku fadarab volt a csülök. Ezt egy meg vont kis körbe felállították, és kimért távolságból lapda ütő fával feldönteni próbálták. A kire a sors esett, az lett a pásztor, ennek a tiszte abból állt, hogy a felborított csülköt a meghatározott helyén felállítsa, ha ez megtörtént, igyekezett a kezében levő hosszabb pásztor pálczával az elhajított bot után szaladó fiút megbökní. Ha ez a böknés az alatt történt, mielőtt a fiu az elhajított botját kezébe ragadhata volna, a megbökött fiu lett a pásztor. Ez a játék rég kiment a divatból.

Erőpróbák. Ezek közé tartozott a *kalapra huzóska*. A gyerekek egymás fölé rakták kalapjaikat a földre. Most egymás kezét fogva körbe állták a kalaprakást, és elkezdték egymást a kalapok felé rángatni. A gyöngébb gyerekeknek, a kit a kalaprakás felé rántottak, néha sikerült azon átugrani, de valamelyik lábával rendszerint felrugta azt. Büntetése az lett, hogy le kellett négykézlábra állni és az alfelét kitartani. Két markos gyerek kezénél lábánál fogva felemelt egy másik fiut és ennek alfelét az elítéltnak alfeléhez lendítette, néha oly erővel, hogy a delinquens⁵ az orrával turta a földet. Egyszer én is voltam ilyen páczban, s mivel az executionál⁶ az orrom betört, ebben a játékban többé nem vettem részt. Hasonló erőpróba volt a *kukoriku*. Ezt így játszották: egy gyerek a fal mellé állt háttal oszlopnak, ehhez támaszkodott négy-vagy öt fiu egymásután úgy lehajolva, és egymásba erősen kapaszkodva, hogy együttesen egy nyeret képeznek. Ugyan annyi fiu, mint a hány bakot állt, most egymásután ebbe a nyeregbe ugrott; ezt kiáltva: »*kukoriku*«, de az elsőnek

4 Körző.

5 A latin delinquo (vétkezik) szóból.

6 A latin exsecutio (végrehajítás) szóból.

jó ugrónak kellett lennie és annyira az oszlop közelébe ugrania, hogy az utána ugróknak is hely maradjon. Ha az ugrás nem sikerült és az utolsónak éppen nem, vagy csak annyi hely jutott hogy a nyeregről leesett, az ugró csoport a partit elveszítette és most már ennek kellett bakot állni. Ez a játék erős próbára tette a derekat és a lábizmokat és gyakran megtörtént, hogy valamelyik fiu az erős ugrás alatt összerokadt. Ez se nekem való játék volt, mert a hol a nyers erő kellett, ott én mindig az utolsó sorban kullogtam.

Tavaszi mulatság volt a *csigázás*, *golyózás* és *gombozás*. A két elsőről nem szólok, mert ez most is úgy megy, mint régenten. A csigázásnál csak azt tartom említésre méltónak, hogy ma már nem látni bűgó csigát. Ezzel a nagyobb fiuk mulattak. Belül üres gömb volt, vékony szurok réteggel kiöntve, közepén egy négy szegletű nyílás, olyan hosszú lábbal, mely a csiga gömbjének megfelelt, fent bóbitája volt. A csiga lábára spárgát sodortak és bele illesztették egy ráába, az egyik fiu a ráát tartotta, a másik a spárga végén levő fogantyút erőteljesen elrántotta, mire a csiga kiugrott a keretből és a földön pörögve hatalmas bűgó hangot adott, mely messzire elhallatszott s mindig egy csoport gyereket vonzott publikumnak. A *gombozás* egészen más volt mint a mai; úgy a forgalmat képező gombok értéke, mint a kerítéshez vagy falhoz ütött pénznek ügyes kipeczkélése tekintetében. Csak füles csont- és rézgombok kerültek forgalomba és pedig kizárólag csak is nagyobb, ugynevezett kabátgombok; a csontgombokat *kettesnek*, a rézgombokat *hármast* nevezük, mindegyikből voltak különleges specialitások, melyeknek értékét esetenként egyezségileg állapítottuk meg. Különleges értéket képviseltek a szarvas vagy lófejjelellátott vadász gombok, az ágyus tűzégombok. Nagyon értékes rézgomb volt a *szalamda*, ettől a tulajdonosa csak végszükség esetén vált meg. A játékosok kikerestek egy egyenletes fekvésű sima kaput és azon *ütöttek*; azaz nem egyszerűen csapták hozzá az ütő pénzt, nem úgy peczkelték, hanem az ütőpénzt élével úgy ütötték a kapuhoz, hogy az onnét visszarugodó pénzdarab tengelye körül körben forogva és félkört képezve csapódott le a földre a játékos társak pénzinek közelébe. Ha oly közel esett, hogy a távolság araszszal megmérhető volt, akkor az a kinek a pénzét *megütötte*, fizetett egy *kettőst*, ha pedig éppen rá esett a földön fekvő pénzre, úgy, hogy az kocczant, a nyeremény egy *hármast* volt. Ütő pénz gyanánt használtunk forgalomból kiment régi pénzeket: régi két-és három pengőkrajczáros darabokat. Nem kevés ügyesség kellett ahhoz, kiszámítani, hogy a távolsághoz képest, a hova az ütő pénznek esni kell, milyen erővel kell hozzá ütni és merre kell irányítani, hogy a pénz a kellő helyre essék, hogy meg lehessen araszolni. No hát ebben a tisztán ügyességen alapuló játékban már kozák voltam. Akárhányszor kipusztítottam a játszó társaimat, s mikor a gomb nálam gyűlt össze, megvették tőlem pénzen, 4-5 hármast adtam egy krajczárért, ez volt a tózsdei árfolyama a gombnak, melyet ha már sok gyűlt egybe, felfűztünk egy spárgára. Némely fiunak volt akkora fűzér gombja, hogy a derekát át érte; büszke is volt rá, mint valami drágaságra.

A *jégsport*. Akkoriban, mikor én gyerekeskedtem, a korcsolya még gyermekkorát élte. Halifaxot csak a későbbi évtizedek születték meg. A mi korcsolyánk még nagyon kezdetleges volt: egy darab talpfa, abba ütve egy kés, vagy csipóvas, a talpfát a fűrt lyukakon átfűzőtt erős spárgával kötöttük a csizmához. Az így felkötött korcsolya érthetőleg nem állt valami szilárdan, a kötő engedett, az összetartás meglazult és éppen akkor mondta fel a szolgálatot, mikor a gyerek tűzbe jövén – nagyobb iramodással akart neki lendülni. Ennek a vállalkozásnak akárhányszor kemény elvágódással adta meg az árát. Két korcsolyája csak a tehetősebb gyerekeknek volt. Ezek madzag helyett már szíjat alkalmaztak s így a korcsolyát szilárdabban tudták a lábhoz erősíteni. A többi gyerek csak a jobb lábára kötött korcsolyát, a másik lábával pedig adta a lökést. Hát biz' ez nyomorúságos ver-

gódés volt, de jobbnak híjányában ezt is kitünő mulattságnak tartották s csüggedetlen kintartással rugdalták féllábbal a jeget. A kinek még ilyen primitív korcsolyája se volt, az is megtalálta a maga multságát; kerített két darab lábszár csontot, arra rá állt, és szeges bottal lökdöste magát tovább a jégen. Eleinte nekem is csak kezdetleges, magam alkotta korcsolyám volt. Később azonban Lelkes Károly iskolapajtásom az atyja bográr-műhelyében faragott két formás korcsolyafát; Kiss Pál keresztapám lakatos műhelyében pedig ütöttek bele két élű, szépen felkanyarított korcsója-vasat, valahonnan szíjat is kerítetttem bele, s így azon szerencsések közé tartoztam, a kik az akkori korcsolyázás művészetének magasabb iskoláját járták. Mikor szép nagy hó esett, előkerültek a kézi szánkók és nagyban megindult az *ereszkeedés*, - a ródlizásnak az előfutárja. Három domb volt erre a célra alkalmas, a kis dunaparti, a kiséri és a rozália téri. Az utóbbi volt a legkiválóbb, hosszú lejtője elég eséssel birt és rajta a megindított szánkó vigan futott alá. Egy ilyen alá ereszkeedés gyönyörúsége bőven megérte azt a fáradságot, melylyel a szánkót minden ereszkeedés után fölfelé kellett vontatni. A rosszul kormányzott szánkó megfaralt és akárhányszor felborult, a hempergő és bukdácsoló gyerekek látványa homéri⁷ multság volt. Ezzel a gyönyörúséggel, mely rendszerint vasárnap délután volt, alig győztünk betelni, csak a sötét este vetett bennünket haza, ilyenkor persze egy pár nyájas hátra ütést sem kerültünk el, de az átélt élvezetért ez nem nagy kockázat volt.

Venis nunc ad fortissimum laetitia⁸, a *sárkányozás* volt ez. A *sárkányozás*, mely engem a legerősebben vonzott, a melynek reminiscenciáit⁹ megőriztem mind e mai napig. Valami csudálatosnak, elragadónak tartottam mindig, hogy egy test, bizonyos körülmények közt felemelkedik a levegőbe és ott megmarad, sőt mindig feljebb emelkedik a szerint a mint zsinogot eresztünk neki. S mikor ott fent lebegett a magasban és a legyezőjét lengette a szél, azt képzeltem, hogy a sárkány a mozgásokat öntudatosan végzi, hogy az nem is csupán anyag, hanem valamely rejtelmes erő élteti. A sárkány alakítás technikáját hamar elsajátítottam és saját tapasztalatom alapján olyan fokra fejlesztettem, hogy ezen a téren elismert tekintély voltam. Értettem hozzá, hogyan kell és lehet megbízható szilárdság mellett a legnagyobb könnyúséget elérni és ezzel elértem azt, hogy az én kezem alól kikerült sárkány minimális légmozgás mellett is felszállt és megállt, azt mondták rá, hogy úgy áll „*mint a gvertya*”. Ez volt a legnagyobb dicséret, a mit egy sárkányra mondhattak. Ragasztó anyag gyanánt kovász helyett én alkalmaztam először gummi arabicumot. Keretül a gyenge szitakéreg helyett hordó abroncsot használtam és néha több pintér-műhelyt is összejártam, míg az alkalmas abroncsot feltaláltam, melyet nagy szakértelemmel magam faragtam meg.¹⁰ Az abroncs egyenletes kifaragása és a sárkány vázának a megszerkesztése volt a főmunka, a ragasztás már könnyen és gyorsan ment. A sárkányozás örömei közben egy komoly incidens is merült fel, a mit nem hagyhatok felemlítés nélkül, mert ez az incidens erkölcsi fejlődésemre elhatározó befolyással volt. Mindig az bántott, hogy én a sárkányomat nem ereszhettem olyan magasra, mint mások, mert nem volt elég hosszú spárgám; az volt tehát a vágyódásom, hogy bár csak még egy gombolyag

7 Homéroszi.

8 Valószínűleg a Cornelius Nepos Datames életrajzából származó latin „Venio nunc ad fortissimum virum” (Most térek rá a legerősebb férfúra) szállóigét alkalmazza a laetitia (öröm, szórakozás) szó behelyettesítésével. Lásd: Tóth 1906, 317.

9 Emlék. A latin reminiscor (emlékezetébe idéz) szóból.

10 A hordóabroncs régebben hasított, gyalult mogyoróágból készült.

spárgát szerezhetnék; ennek az ára pedig egy hatos volt. Meg se kíséreltem, hogy én ezt a pénzt kérjem, mert úgy is tudtam, hogy ezt én meg nem kapom. Gyarló eszemmel azt gondoltam hát ki, hogy én más uton szerzem meg ezt a pénzt. Nagyapám erős dohányos levén, mindig engem küldött dohányért a Ziegler-boltba, rendszeren egy negyed fontot hozatott, melynek egy hatos volt az ára. Volt neki egy feketére festett négyyszögű fadoboza, ebben szokta a dohányját tartani és úrmértéke akkora volt, hogy egy hatos ára dohánynyal megtelt. Mikor a legközelebbi alkalommal ismét dohányért küldött, én azt eszeltem ki, hogy nem egy hatos áru dohányt kértem mint rendszeren, hanem 8 krajczár árut, a hatosból visszamaradt 2 krajczárt pedig a zsebembe csuszattam. Mikor a dohányt átadtam és nagyapám a papiros göngyölegből az említett ládikába kiöntötte, mindjárt észre vette a hibát, és azt kérdezte tőlem, mennyiért hoztad a dohányt? Én egész szemtelenül feleltem, hogy egy hatosért. Nagyapám rám nézett s még egyszer szigorú hangon ismételte előbbi kérdését, én hogy következetes maradjak, ugyanazt a választ adtam. Nagyapám többet nem szólt, eleresztett. Azt hittem, a dolog abba maradt, azonban nagyot csalódtam, mert a turpisságom nyomban kiderült. Nagyapám ugyanis azt tette, hogy a vallatás után elment a Ziegler boltba, hogy személyesen derítse ki a tényállást. Ott persze a valóság azonnal kiderült. Maga a boltos magyarázatképpen hozzá tette, hogy neki mindjárt gyanusnak tűnt fel a dolog, mert az a kis fiú mindig egy hatosért szokott dohányt vinni, de ezuttal csak 8 krajczárért kért. Tisztázva levén a tényállás, nagyapám behívott a kis kamrába, s miután ennek ajtaját utánunk betette, mindjárt rosszat sejtettem, amikor pedig a nadrágszíját kihuzta, akkor már láttam a katasztrófát. Mindez az előkészület minden szó nélkül történt, csak az én szívem dobogott hangosan; mert most már a legroszszabbbra voltam elkészülve. A kiszabadult nadrágszíj aztán el kezdett a nyakam körül csattogni oly hevességgel, hogy az éles fájdalom miatt nagyokat sikoltva könyörögtem pardonért, erősen fogadkozva, hogy nem teszem többet. „Na, hát tudod, hogy mért kaptál ki?” – szólt hozzám az executio után a nagyapám. Sűrű könnyhullatások közt vallottam meg, hogy tudom. Kikérdezett azután, hogy mi vitt rá engem a roszra? Én töredelmesen elmondtam, hogy mi volt a célom, hogy mi módon akartam egybegyűjteni az egy gombolyag spárga árát. Megmagyarázta aztán nekem nagyapám, hogy kettős bünt követtem el, először sikkasztottam, másodsor hazudtam. Azért büntetett meg ily szigorúan, hogy erre mindig rá emlékezzem, és soha ne nyuljak ahhoz a mi a másé és ha megbiznak valamivel azt híven teljesítem, hogy bennem soha senki ne csalatkozzék. Drága jó nagyapám áldom még haló porodat is, áldott kezdednek a keménységét csak egyszer éreztem, de ez a keménység ez a komoly lecke egész életemre kihatott, ennek köszönhetem, hogy életem további folyamán minden kísértés közt szilárdan megálltam azon erkölcsi alapon, melyre a te kemény kezded egykor állított engem.

Ezen kitérés után folytatom a sárkányalakítás technikája körül elért sikereimet. Alakítottam egy madáralaku sárkányt bóbítással fejjel, kiterjesztett szárnyakkal; mikor ez a sárkány fönt lebegett, senki se volt tisztában, hogy mi lehet az, mert a szélben kanyarogva olyan mozgásokat tett, mintha igazi madár lett volna. Ezt a *sas-sárkányt* aztán jó pénzen eladtam és vettem a meglevő spárgámhoz még három gombolyagot. Miután most már elegendő spárgám volt, hozzá láttam régi tervem megvalósításához. Volt egy nagyobb nemzeti sárkányom, nálamnál jóval magasabb. Ehhez csináltam egy jóval kisebb, szintén nemzeti sárkányt. Mindkettőt együtt kivittem a Rozália térre és kedvező szélben föleresztettem először a kisebbet, és mikor ez már jól állt, ennek a szinejét hozzá kötöttem a nagy sárkány nádjához hátul a kengyel középsőnek megfelelő helyen, s mikor ez megtörtént, akkor a nagy sárkányt eresztettem fel, a mely annyival könnyebben szállt fel, mert az utána kötött kisebb sárkány is húzta fölfelé. Mikor aztán a nagy sárkánynak minden spárgát

neki eresztetem, ezen uton a hozzá kötött kisebbik sárkány az előtt soha el nem ért magasságba emelkedett, a honnét már csak egy madár nagyságúnak látszott. Ezt a csudát aztán nagyon megbámulták a gyerekek, a kik nem voltak jelen a feleresztésen és váltig azt kutatták, hogy azt a magasan lebegő sárkányt ki eresztette fel és hol és ki tartja? Ezek voltak az én élményeim a sárkányozás körül és előszeretettel ezen szép multság iránt oly soká megmaradt, hogy nemcsak a fiamnak, de még az unokámnak is csináltam sárkányt és velük együtt sárkányoztam.

A harangozás. Ezt a mesterséget is nagyon kedveltem és ha hozzá juthattam, örömet mentem fel a kálvinista toronyba, kivált ha halottra kellett harangozni, mikor egymásután három verset huztunk. Ilyenkor kedvemre kiharangoztam magam. Azonban a főgyönyörűség nem a harangkötél rángatása volt, hanem a harang elkezdése, vagy elhagyása, de ezt avatatlan kezekre nem lehetett bízni, mert a harangot kondulás nélkül kellett elkezdni és elhagyni. Már jócskán be voltam iskolázva a haranghuzásba, mikor egyszer a Mohai Jancsit, a harangozónak legény fiát, a ki az öreg helyett legtöbbször maga ment harangozni, részint nagy kérésekkel, részint egy pár baracczkkal meg tudtam vesztegetni és rábírtam arra, hogy reggel, mikor a nyolczat harangoztuk, engedje meg, hogy a nagy harangot én hagyhassam el. Ez az első kísérletem azonban balul ütött ki, mert mikor a mind lassabban lendülő harang nyelvébe a kötelet bele akartam vetni, ez alatt a haranghoz oly közel léptem, hogy a vissza lendülő harang pereme a homlokomhoz ütődött és engem hanyatt vágott. A Mohai Jancsi tán még jobban megijedt, mint jó magam, az ő zsebkendője is, az enyém is tele lett vérrel, mire annyira tudtuk állítani a vérzést, hogy a toronyból lejöhettünk. Az iskola udvaron levő kutnál aztán ki áztattam a sebet, kiöblítettem a zsebkendőmet, melyet a sebre tartva nyitottam be az osztályba, a hol Szücs Sándor tanító úr már megkezdte a tanítást. Minden figyelem persze felém irányult és a tanító úr mindjárt tudakolta is a baleset okát. Azt nem mondhattam, hogy a harang ütött el, hanem azt hazudtam, hogy nagyon szaladtam, – nehogy elkésszem és itt az iskola udvaron egy kiálló kőben megbotolva hasra estem és homlokomat kemény kőbe vágtam. No de ez a balsiker azért nem vette el a kedvemet a harangozástól harangoztam én azután is és pedig ezután már kellő szakértelemmel. Sőt nem elégelve meg a toronyban való harangozást, oda haza a nagyszámu virágcserepekből kiválasztottam három olyan darabot, melyek a kis-, közép- és nagy harangnak megfelelnek, a hátulsó udvarban aztán felállítottam az előre kitervezett haranglábakat, csináltam a harangoknak koronát és keményfából ütő nyelveket. Miután ügyes faragó voltam, a kivitel oly nagyszerűen sikerült, hogy a pajtások azután hozzám jártak harangozni. Persze nem egyszer vetett véget a multságnak édes anyám megjelenése, a ki a pajtásokat elzavarta, engem pedig a kertbe dirigált. A sárkányozás örömeit is ez a vaskényszer szakította meg, és én akárhányszor a kertből fájó szívvel néztem, hogyan szállnak fel egymásután a sárkányok, nekem meg ez alatt gyomlálni, vagy zöldséget kellett tisztítani.

A fürdés. A mi vidékünkön lakó gyerekek mind a Vágdunára jártak fürdeni. Abban az időben, mikor én uszni tanultam a Vágduna kisebb ágának is rendes folyása volt, melyen a fakereskedelmet közvetítő tutajok az év minden részében, tehát az őszi kis vízállás idején is rendszeresen közlekedtek. A meder elég mély és elég széles volt, úgy hogy a tutajok ebbe bármikor bejuthattak és állandóan itt is kötöttek ki. Azon a helyen, a hol most a sánczok elvonulnak, egész hosszban álltak a fakereskedők bódéji, gazdagon megrakva faanyaggal. Minden fakereskedés – épen úgy mint a fűszerkereskedések – valamely czimet viselt. Ilyen czimzések voltak: „A fehér galambhoz”, „Az arany koronához”, „A szarvas-hoz” stb. A fakereskedők egytől-egyig tősgyökeres magyar emberek voltak és a város leg-

előkelőbb vagyonos osztályához tartoztak. A kis Vágduna igen alkalmas fürdőhely volt, mert szelíden lejtő partjai mellett a vízben az uszni nem tudók is veszély nélkül fürdhettek; beljebb pedig az uszni tudók részére a meder elég mély és széles volt és a ki már át tudta uszni a kis Vágdunát, azt már a derék úszókhoz számítottuk. Uszni természetesen mindnyájan uszómester nélkül tanultunk, még pedig először nem rendes tempóval, hanem *kutya módjára*, azaz mindkét kezünkkel magunk alá hajtva a vizet. Én is, mint a többiek a kis vízben – a hol feneket értem – kezdtem el lubiczkolni és próbálgattam a felszínen maradni, de nem sikerült. Egyszer azt vettem észre, hogy egyik pajtásom: Mészáros Zsiga, a kivel a kis vízben együtt szoktam eviczkélni, a mély vízre ment, és ott el kezdett uszni. Nagyon irigykedve néztem, hogy ennek már sikerült szabad úszóvá lenni; henczegett is a gyerek velem. Én azt találtam mondani, hogy no bizony nagy sor is az, a kis vízben már én is tudok uszni. „Akkor bátran jöhetsz a nagy vízre” – mondták a pajtások, mert a víz itt magától visz, úgy hogy itt jóformán semmit sem kell csinálni. Nem akartam szégyenben maradni, no meg nagy biztatásnak vettem azt a kijelentést, hogy a víz magától visz és fenntart, habár kissé bátortalanul, de bele ugrottam a mélybe. Nagyon végtetessé válhatott volna ez a kísérletem, ha szerencsémre Kiss Zsiga, – a Palinak és Péternek a bátyja nincs jelen, mert én bizony szépen alá merültem, s rendesen ott is vesztetem volna; és már eszméletemet kezdtem elveszteni, mikor az utolsó pillanatban egy kéz hajamnál fogva megragad és felszínre hoz, és a többiek segítségével a tutajra emel. A kéz Kiss Zsiga keze volt, a kit bátran mondhatok életmentőmnek, mert nála nélkül most alig róhatnám ezeket a sorokat. Ez a különös kezdet azonban nem törte meg a bátorságomat, sőt, mivel a mély vizet már megkóstoltam, nem akartam többé a kis vízre visszamenni. Jól megfigyeltem a többiket uszás közben és két jó uszó között újra bele ereszkedtem a vízbe, s ezuttal sikerrel; habár ügyetlenül kapáltam is kezdetben, denique¹¹ elértem azt, hogy a vízszínen fenmaradtam, másodszer már önállóan usztam néhány méternyire; mire megállapították, hogy most már szabad úszó vagyok. A nyár végén már rendes tempóval usztam. Az uszást minden vágmelléki gyerek ilyen uton tanulta meg. És épen mivel a gyerekek akárhányszor minden felügyelet nélkül fürödtek, közülök bizony egy-kettő évenként örökre eluszott. Hogy hasonló szerencsétlenségnek elejét vegye és a felelősséget magáról elhárítsa, Szűcs Sándor kemény büntetés terhe mellett megtiltotta tanítványainak a szabadban való fürdést; hozzá tette azonban, hogy ha valaki a szüleitől olyan tartalmu nyilatkozatot hoz, hogy ők a fiuknak megengedik a fürdést, az ilyen fiut a tilalom alól felmenti. – Ez a tilalom nagyon lesujtott engem, mert tisztában voltam azzal, hogy édes anyám a kívánt nyilatkozatot ki nem állítja, hiszen ő is akárhányszor mondta: meg ne tudjam, hogy fürdeni jársz! A fürdés élvezetéről lemondani, vagy magamat a kilátásba helyezett büntetésnek kitenni azonban nem akartam és így más megoldási mód nem volt lehetséges, mint írást hamisítani. Én bizony minden teketória nélkül – édes anyám írását utánozva – kiállítottam egy czédulára írva a következő nyilatkozatot: „Én fiamnak a szabadban való fürdést megengedem, Kacz Istvánné”. Ez a hamisítás nagy kockázattal járó vakmerőség volt egyrésztől, másrészt annak volt a bizonyossága, hogy én az írásban már ekkor oly gyakorlott voltam, hogy már hamisításra is vállalkoztam. Nem voltam ugyan még tudatában annak, hogy erkölcsi szempontból milyen súlyos kihágás volt ez, gyermek észszel megengedhetőnek tartottam a nehéz probléma ilyenét megoldását. Nem vittem el azonban szá-

11 Latin szó, jelentése: végre.

12 Nemesis. A megtorlás görög istennője.

razon még sem, mert habár ez a turpisság nem tudódott is ki, de a nemesis¹² mégis megboszult. Egy vasárnap reggel a gyönyörűen ragyogó nap megbizsergette a véretem és azt gondoltam, hogy templom előtt még meg fürdöm. Nosza hirtelen neki iramodtam a Vágdunának és gyorsan neki vetkőzve megfürödtem. Már épen a másodikát harangozták, mikor megelégleve a fürdést, öltözködni akartam. A mint egy deszkás talpról a mellette álló üres talpra, melyet előzőleg ugrálás és kikapás közben bevezettem, le ugrottam a vizet talpon megcsuszva hasra vágódtam. Mikor felakartam kelni, akkor láttam, hogy az egyik karom két fenyő közti nyílás közé becsuszott és odaszorult. Próbálgattam mindenféleképp mozgatni, de csak nem akart kijönni. Segítségért se kiálthattam, mert egy teremtet lélek sem volt a Dunán, a templom ideje meg már rohamosan közeledett. Nem volt más mód mint összeszedni minden erőmet és egy erőszakos nagy rántással csakugyan meg is szabadultam az önkéntelen fogságból, de nem olcsón. A fenyő szálon levő csomó belevágódott a hasba és azt mélyen és hosszan felhasította. A seb helye még ma is látható. A templomba menésből természetesen nem lett semmi, mert a sebet sokáig kellett mosogatnom míg a vérzést sikerült annyira elállítanom, hogy a zsebkendővel átkötve felöltözhettem. Fürdés közben ezen kívül aztán több baleset nem ért, jóllehet a többi uszóval együtt minden virtuskodásban – a talpak átbukását kivéve – részt vettem. A mint erősebb és gyakorlottabb uszó lettem, én is a nagy Vágdunára jártam, és mindenféle ugrási figurákat eltanultam. Sarat hoztunk fel a mély mederből, a jégtörőkhöz uszva, arra felkapaszkodtunk és tetejéről ugráltunk a vízbe, nem gondolva meg, hogy a mederben lehetnek bentört karók és egyéb akadályok, melyek halálos veszedelmet rejthetnek magukban. Némelyek a vakmerőséget annyira vitték, hogy a híd karfájáról ugrottak be, de én ezt a vakmerőséget soha meg se kíséreltem.

Ne mondja senki azt, hogy a szegény gyerek élete örömtelen. Igaz, hogy ritkán jut valamihez, a minck örülhessen, de ha épen neki is van része valami jóban, ennek aztán hatványozott mértékben tud örülni, épen azért mivel ritka. Ilyen ritka örömben volt részem minden évben ötször, az országos vásárok alkalmával. Nem hozott ugyan nekem soha vásárfiát mint más gyerekek, de hozott nekem annál sokkal becesebbet, hozott igazi nagy gyönyörűséget, a mit semmiféle más vásárfiával fel nem cseréltem volna.

Minden vásárra ugyanis eljött Bécsből, vagy mit tudom én honnét egy német és hozott magával temérdek képet, többnyire színeset és kiaggatta azokat a Sieglerház (most a helyén az I. takarékpénztár két emeletes bérháza áll) tágas kapuja alatt. Ezeket a képeket néztem én nagy gyönyörűséggel, igazi drágaságoknak tartottam mindegyiket. Minthogy vásárral mindig iskolai szünidőt kaptunk, én ebből legtöbb időt ez alatt a kapu alatt töltöttem, még azzal sem törődve, ha otthon azzal a barátságatlan megszólítással fogadnak: »hol csavarogtál ilyen sokáig«?

Pedig dehogyan csavarogtam, oda csalt oda vonzott engem az alá a kapu alá valami megmagyarázhatatlan vágyódás. A képek mind német jelzéssel voltak ellátva, a mit én nem érttem, de nem is törődtem vele, mert láttam szép tájakat, gyönyörű női alakokat jelképezve a tél, tavasz, nyár és őszi évszakait; vadászjeleneteket, háborus képeket, vágató lovakat, az osztrák hadsereg nagy generalisait. Legjobban tetszett nekem Ferencz József akkor még nagyon is ifjú arczépe. Gyönyörű színek pompáztak a kosztümjén. A fehér kabátban volt a sok ragyogó érdemjel, a válltól a csipőig érő piros-fehér-piros színekből összetett vállszalag; a vállra vetett szürke köpeny belül vörös béléssel, aztán a tábornoki süveg lebegő zöld tollal. Ezek a színek engem annyira érdekelték, hogy egyedüli vágyam volt, vajha én is ilyen tudnék csinálni. Hiu ábránd! hol vennék én ahhoz festéket! Különös, de úgy van, nem arra gondoltam, hogy le tudnám-e ezeket rajzolni, én a ki soha nem

rajzoltam, hanem azon töprengtem, hogy hol és mimódon juthatok én festékhez. Erősen biztam, hogy én tudnék pingálni, ha festékem volna. (...) Minden kép, akármilyen gyarló fametszet, vagy színes másolás volt, érdekelt. A Bucsánszky-féle kalendáriumot senki a családban annyiszor nem vette kézbe, mint én, persze nem az időjóslatok, hanem a képek miatt. Különösen hosszasan nézegettem a hónapok czimképeit. Most is élénken emlékszem ezen képeknek még egyes alakjaira is. (...) Most már nem emlékszem, hogyan jutottam egyszer két hatoshoz; azonnal mentem a »Vörös rákba« (a legelső fűszerkereskedés volt Komáromban). Czimtábláján nagy betűkkel ki volt írva: fűszer, anyag és festékkereskedés. Szívszorogva léptem be és kértem egy iskátula festéket. Mindjárt azt kérdezték mennyi pénzed van fiam? Hogy aztán tisztában voltak gyenge vásárló erőmmel, elém tettek egy vékony kis iskátulát, s azt mondták, hogy ennek különben 25 kr. lenne az ára, – no a többit majd meghozod. Örömmel kaptam fel a pultról a festékes dobozt és csak az utcán mertem felnyitni. Volt benne 12 darab festék és két ecset. Még az nap ki akartam próbálni a színhatást és a falról lekasztottam az »őszk«. A lehető legkomiszabb fametszet volt színezve. Elkezdtem rajzolni közönséges írópapírra. Ugy emlékszem, hogy könnyen ment, csakhogy mindent szolgailag utánoztam, azt hittem, mind az hozzátartozik a lényeghez. Alig vártam, hogy a festésre kerüljön a sor; a kezdet azonban nem volt biztató, mert a festék nehezen oldódott és halovány volt. Mindegy megcsináltam az első festett képet. Utána a többi évszakot is. (...) Persze nagyon gyarló kísérletek voltak mindezek, hiszen maga a minta is csak gyenge dilettans munka volt, de hát jobbat én addig az én ismeretségem körében nem kaphattam.

Ez volt az egyedüli, igaz és erős szenvedélyem, mely elkísért egy életen át. És ha Magyarországon lett volna egy mester – úgy mint hajdan Olaszországban elég – bizonyára beálltam volna hozzá festéktörő inasnak, csakhogy meg legyen a reménységem, hogy egykor én is testestől-lelkestől ennek a mesterségnek élek.

Irodalom

BAKOS JÓZSEF

1953 *Mátyusföldi gyermekjátékok.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

KISS ÁRON

1891 *Magyar gyermekjáték-gyűjtemény.* Budapest.

KÜLLÖS IMOLA

1988 Igaz történet, élettörténet, önéletrajz. In *Magyar Néprajz V.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 251–266. p.

TÓTH BÉLA

1906 *Szálló igék lexikona.* Budapest.

UJVÁRY ZOLTÁN

1995 A gyermekjáték kutatásról. In *Gyermekvilág a régi magyar falun. I–II.* A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 50. Szerk.: T. Bereczki Ibolya. Szolnok, 7–14. p.